

УДК 371.26:009

С. П. ПАЛАМАР,

кандидат педагогічних наук, завідувач лабораторії літературної освіти
Інституту педагогіки НАПН України, м. Київ

СТВОРЕННЯ ІНТЕРАКТИВНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті обґрунтовано дидактичну умову формування предметних компетентностей учнів основної школи у процесі вивчення художньої літератури – створення інтерактивного освітнього середовища. Розроблено орієнтований дидактичний супровід у процесі вивчення учнями основної школи художньої літератури: створення проєктів рекламних роликів, проведення шкільної лекції, дискусій навчального характеру.

Ключові слова: інтерактивне освітнє середовище, предметні компетентності учнів основної школи, вивчення художньої літератури, шкільна лекція, дискусія навчального характеру.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Оновлення всіх аспектів життєдіяльності суспільства й реалізації актуальних завдань Державної національної програми “Освіта” (“Україна XXI століття”), Національної доктрини розвитку освіти України в XXI столітті, основних положень загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти зумовлюють певним чином переглянути усталені погляди на процес навчання гуманітарних предметів і визнати читацькі, комунікативні та соціокультурні вміння пріоритетними якостями учня основної школи.

Одним із основних завдань навчання гуманітарних предметів визнається формування в учнів предметних компетентностей, тим самим

сучасна концепція гуманітарної освіти робить важливий акцент на необхідності не обмежувати вивчення гуманітарного предмета вербальним кодом, а формувати у свідомості учня “картину світу”, притаманну представникові певної культури й певного соціуму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Поступове переведення компетентнісної ідеї на рівень обов’язкової її нормативної реалізації в середній школі утруднене низкою суперечностей, основна з яких – суперечність між прагненням суспільства реалізувати цілі гуманістичної освітньої парадигми, що розглядає особистість як центр власного самоутворення, й прагматично зумовленими орієнтирами компетентнісного підходу в освіті. У теорії компетентнісного підходу до освіти досліджується питання про ієрархію освітніх компетентностей, успішне розв’язання якого матиме безпосередній вплив на відбір змісту й ефективних технологій навчання.

Загальні аспекти ключових компетентностей знайшли послідовне висвітлення в роботах А. Вербицького, П. Горностая, В. Донія, І. Єрмакова, І. Зимньої, В. Ляшенка, Г. Несен, О. Овчарук, В. Серікова, Л. Сохань та інших. Питання про народознавчий, етнолінгвістичний та соціокультурний аспекти навчання гуманітарних дисциплін, про зміст предметної компетентності знайшло теоретичне обґрунтування у працях багатьох учених (М. Аріян, А. Богущ, Є. Верещагін, І. Воробйова, Н. Гез, В. Кононенко, О. Леонтьєв, В. Сафонова та інші). У контексті навчання соціокультурна компетенція розглядається в початковій та основній школі (А. Богущ, І. Єрмаков, О. Коломінова, З. Корнаєва, М. Левшин, С. Ніколаєва, М. Пентилюк та інші).

Мета статті – обґрунтувати зміст інтерактивного освітнього середовища як умову формування предметних компетентностей учнів основної школи у процесі вивчення художньої літератури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема сприйняття художнього твору сучасним читачем має особливу актуальність. Осмислюючи художній твір, учень зіставляє прочитане із власними знаннями, життєвим досвідом, завдяки чому відбувається діалог з літературним текстом, що, у свою чергу, веде читача до пізнання світу та себе в ньому.

Мистецтво, зокрема література, в умовах гуманітаризації освіти надає змогу максимально реалізувати одну з обов’язкових вимог педагогічної системи майбутнього – залучення учня до процесу особистісного

пошуку істини, тобто суб'єктивізацію знань, яка забезпечить альтернативність, плюралізм думок при осмисленні літературних явищ за умови рівноправності дорослого й дитини, учителя й учня [4, с. 38].

У процесі вивчення художньої літератури мають здійснюватися діалогічні техніки засвоєння змісту тексту художньої літератури, коли початкове сприйняття читачем художнього твору під час обговорення, обміну думок між усіма учасниками навчального процесу корегується та поглиблюється, що веде до створення у свідомості учня основної школи свого “власного тексту”, збагаченого особистісним “Я”. Тобто діалог як форма життя в сучасному світі має стати основним психологічним та етико-культурним принципом розвитку читацької діяльності учнів основної школи.

Формувальну функцію діалогу у процесі навчання висвітлено в розвідках багатьох учених [1; 3]. Зокрема, з позиції психології окреслене питання ґрунтовно висвітлено А. Матюшкіним, який стверджував, що “розвиток пізнавальної активності здійснюється не під час навчання прийомам розв’язання завдань, а під час виховання творчого мислення в умовах дидактично організованого діалогу” [8, с. 6].

У рамках нашого дослідження основ формування предметних компетентностей учнів основної школи у процесі вивчення художньої літератури важливими стали положення, що були розроблені на основі соціокультурної концепції діалогу М. Бахтіна, який уважав, що діалогічність розуміння виникає із поліфонії поглядів [5, с. 30].

Зазначене вище дозволяє сформувати такі позиції:

змістовно насичений діалог у процесі вивчення художньої літератури в старших класах може бути реалізований тільки за умов діалогічних стосунків між учителем та учнями;

діалогічні стосунки виникають, коли два чи більше учасників навчального процесу обмінюються інформацією оцінювального характеру з приводу прочитаного;

мати діалогічну позицію означає не тільки висловити певну думку, а й виявити своє ставлення до неї.

Система розвитку читацької діяльності учнів основної школи може бути побудована на принципах особистісно орієнтованого навчання з діалогом як домінуючою формою спілкування на уроці, що потребує переосмислення організації та проведення певних прийомів та видів навчальної діяльності з погляду пріоритетів сучасної шкільної гуманітарної

освіти. Перевага має надаватися інтерактивному навчанню, під яким прийнято розуміти комунікативно-діалогічне навчання, спрямоване на активізацію пізнавальної діяльності учнів основної школи. Серед інтерактивних видів та форм робіт було звернуто особливу увагу на презентаційні проекти, що є результатом усвідомлення змісту художнього твору, дискусію.

Створення рекламних проектів (презентацій) за прочитаним твором – це поліфункціональний вид роботи, що сприяє розвитку таких читацьких умінь, як творча уява, уважне ставлення до художньої деталі літературного тексту, асоціативність та логічність мислення.

Наприклад, після завершення вивчення творчості письменників рідного краю було запропоновано до уроку з вивченої теми підготувати рекламу за романом у віршах. Додому учні отримали завдання розділитися на мікрогрупи і в групах колективно засобами словесного малювання створити рекламний ролик за твором. Вони мали чітко продумати мету, адресата, вид ролика. У класі кожна група учнів демонструвала свою рекламу, а інші учні мали проаналізувати її за певними критеріями. Серед них було наголошено на таких: відповідність запропонованої реклами художньому тексту; максимум інформації при мінімальній кількості слів (жанр рекламного ролика передбачає його лаконічність); аргументованість; доступність; оригінальність; перспективність подальших розвідок.

Слід зазначити, що під час аналізу рекламних роликів були виявлені й важливі недоліки читацької рецепції школярів. Так, “режисерський коментар” вимагав виваженості кожного проголошеного слова, відповідності його об’єктивному сенсу прочитаного, що почасти викликає в учнів певні труднощі. Увагу учнів було звернуто на неухважне ставлення до окремих деталей літературного тексту, часом не зовсім правильне розуміння авторської позиції художнього твору. Водночас, цей вид роботи допомагав школярам ще раз уже на завершальному етапі вивчення твору зануритися в текст прочитаного, можливо, переосмислити його, досягнути безмежності сприйняття високохудожнього літературного твору, його незавершену завершеність.

Пропонуємо один із варіантів рекламного ролика за творчістю Любові Баранової й Любові Голоти: “Події відбуваються в Дикому степові, що відкриває перед нами звияжні шляхи козаччини, сутність твердині українського народу. Водночас на задньому тлі видніється незбагненно прекрасний пейзаж.

Голос за кадром: “Дикий степ для сучасних українців – данина історії чи генетична риса етносу? Степове буйноквіття – таємниця Іванових трав? Що означають поетичні рядки “нехай у руках завжди жита зеленіють”? Про це все ви дізнаєтесь, ознайомившись з творчістю рідного краю – зокрема – письменниць Любові Баранової й Любові Голоти”.

Отже, під час виконання цього завдання учні вчилися уважному ставленню до художньої деталі літературного тексту, працювали над виявленням авторської та власної позиції щодо зображуваного у творі. Усе це сприяло розвитку читацької діяльності, а отже, і предметних компетентностей учнів основної школи.

Серед інтерактивних видів робіт, запропонованих у процесі вивчення художньої літератури в основній школі, виокремлюється шкільна лекція.

Про значення лекції в системі вивчення літератури висловлювали свої міркування багато вчених. Так, відомий методист Т. Бугайко підкреслювала, що правильно побудована шкільна лекція не тільки забезпечує логічний виклад теми, але й виховує в учнів уміння стежити за вчителем, активно сприймати зміст матеріалу (факти й логічні зв’язки), осмислювати його, заохочує учнів до подальшої самостійної роботи над виучуваною темою [7, с. 88]. Розроблення змісту шкільної лекції полягає в тому, що за її допомогою можна в ущільнений строк й економними засобами передати велику кількість пізнавальної й систематизованої інформації, що надає змогу учневі оволодіти алгоритмом логічного мислення: висування тверджень з їх подальшою аргументацією.

Водночас, наголошуючи на позитивних рисах шкільної лекції, тривалий час до цього виду роботи ставилися як до доволі пасивної форми сприйняття навчального матеріалу, часто наголошуючи, що лекція на уроці не сприяє розвитку критичного мислення учнів, не дає можливості творчо засвоювати подану інформацію. Так, Є. Пасічник підкреслює, що шкільна лекція утруднює забезпечення зворотнього зв’язку учителя й учнів, індивідуальної роботи в класі. Учень виконує роль об’єкта впливу, а не суб’єкта дії. Лекція малоефективна і в плані формування в учнів потрібних навичок [11, с. 115].

Також необхідно констатувати той факт, що лекція все ж таки посіла своє чільне місце в практиці викладання літератури в основній школі, особливо під час розгляду оглядових тем і біографій письменників. Це пояснюється кількома причинами, найголовніші з яких – суттєва еконо-

мія навчального часу на уроці, концентроване подання матеріалу, а також підготовка учнів до манери викладання у вищому навчальному закладі. Завдання вчителя філологічних спеціальностей полягає в тому, щоб зробити цей вид роботи – шкільну лекцію – інтерактивним засобом отримання інформації, а не передаванням знань безпосередньо.

На значення лекції як активної форми викладання літератури свого часу звернули увагу російські вчені-методисти [2]. Ними було виокремлено такі форми діяльності учнів на уроці під час лекції:

сприйняття матеріалу, під час чого працюють емоції, мислення, уява, пам'ять, мовлення;

участь у повідомленні матеріалу (доповідь, реферат, виразне читання);

самостійна робота під час прослуховування лекції та після її прийняття [2, с. 13].

У процесі організації вивчення художньої літератури в основній школі слід зважати на те, що шкільна лекція має свою специфіку, порівняно з тією, що пропонується у вищих навчальних закладах. Так, окрім урахування дидактичних принципів системності, доступності, посильності, вона має містити різноманітні прийоми, здатні змінювати й активізувати увагу учнів. Серед функцій, які має виконувати лекція під час вивчення художньої літератури, було виокремлено такі:

пізнавальна (отримання необхідної нової інформації з навчальної теми);

розвивальна (розвиток певних знань, умінь та навичок школярів);

виховна (вплив на процес формування поглядів та переконань учнів);

рефлексивна (спрямованість на саморозвиток та самопізнання учня-ми самих себе та навколишнього світу);

комунікативна (встановлення емоційного контакту між лектором та учнем, спонукання до дії (читання, слухання, писання тощо).

Зокрема, слід виходити з того, що шкільна лекція має частково виконувати такі функції, як корегувальну та діагностувальну.

З метою активізації сприйняття лекції учнями необхідно було створити певні умови для її організації та проведення. Так, було звернено увагу вчителя не тільки на доступний, емоційний, цікавий для учнів зміст навчального матеріалу, а й на композиційні засоби побудови лекції, спрямовані на розвиток уваги учнів: виважений і спрямовувальний початок; ви-

користання цитат, крилатих висловів, уривків із художніх творів; протиставлення фактів; хід розповіді у формі “запитання – відповідь”; розгляд проблемних ситуацій; висновок, що сприяє інтеріоризації ціннісних орієнтацій в особистісному утворення учнів.

Зважаючи на те, що більшості учнів притаманна достатньо розсіяна увага під час слухання лекції, необхідно було визначити мотиви сприйняття лекції учнями, тобто надати учням певну навчальну настанову, яка доводить необхідність прослуховування лекції. Серед видів робіт, спрямованих на урізноманітнення сприйняття лекції, доцільно було виокремити такі: різного роду запитання; творчі завдання; роботу творчої групи.

Серед типів запитань, здатних активізувати лекцію, було звернено увагу на такі: риторичні; запитання на актуалізацію набутих знань, умінь та навичок учнів; репродуктивні, що вимагають буквального відтворення інформації, яку було розкрито під час лекції; проблемні, розраховані на певний подальший пошук необхідної інформації; запитання на вироблення власних суджень, поглядів учнів основної школи на зразок: “Обґрунтуйте Вашу думку щодо такого текстового фрагменту (сюжетної лінії)”;

творчі, які вимагають від учня передати отриману інформацію в іншій формі.

Із видів творчих завдань учням основної школи було запропоновано такі: виразне читання учнями під час лекції окремих творів (уривків); добір епіграфа до лекції; складання плану лекції; складання міні-конспекту лекції; складання асоціативної низки окремого поняття, що презентується під час лекції.

Навчаючи учнів складання плану та конспекту, необхідно було наголосити, що, формулюючи пункти плану, наголошуємо на тому, що необхідно сказати, тобто висуваємо певну тезу. Як у плані, так і в конспекті, кожна наступна думка повинна виходити з попередньої (тобто тези в конспекті мають бути зв’язаними між собою внутрішньою логікою, послідовно розкривати тему та головну думку лекції).

Конспект вважається одним із видів стислого переказу, в якому записуються основні положення, найважливіші факти, приклади, цитати тощо, водночас доцільно наголосити учням, що, конспектуючи, варто фіксувати і власні думки, зауваження, які виникають під час слухання лекції. Така настанова вчителя на активне та критичне сприйняття навчального матеріалу учнями основної школи сприяла створенню на уроці діалогу між учителем й учнями.

Створення асоціативної низки потребує окремого роз'яснення. На основі прийому “асоціювання”, запропонованого й описаного в методиці розвитку критичного мислення [10], для учнів основної школи було розроблено такі рекомендації:

- а) визначте ключове слово або фразу лекції;
- б) запишіть якомога більше слів та висловів, що спадають на думку з обраної теми;
- в) установіть внутрішні зв'язки між записаними словами;
- г) презентуйте створені асоціативні низки;
- д) інтерпретуйте твір засобом цитацій або посилань.

Особлива роль для розвитку читацької компетентності учнів основної школи під час вивчення художньої літератури відводилася дискусії. Як слушно зазначає сучасна дослідниця В. Андрусенко, “диспут – одна з найефективніших форм роботи на уроці літератури, спрямована на самореалізацію учнів”. Водночас, “нині досить поширеною є думка про те, що висловлювання учнями свого бачення й розуміння певних проблем призводить до обмеженості не тільки в аналізі літературного твору, а й розвитку дитини, формуванні її особистості” [4, с. 38]. Визначаючи психологічні умови ефективності дискусії, сучасні науковці наголошують, що для навчально-виховного процесу характерний перехід від замкнутої системи “вчитель-учень” до суб'єктно-суб'єктної стратегії педагогічного процесу в системах “учень-учень”, “учень-учитель”, “учень-група”, що забезпечується завдяки організації на уроках групової дискусії [9, с. 43]. Серед психолого-педагогічних принципів організації навчальної дискусії дослідницею Н. Михальчук виокремлено такі: принцип гуманних стосунків; принцип співробітництва та стимулювання суб'єктності учня; індивідуального підходу; постійного оновлення, тобто організації колективної творчої діяльності учнів з урахуванням нових технологій та методик; принцип діалогічності мислення й діяльності; принцип проблемності [9, с. 172–173].

Серед чинників, що блокують взаємодію під час дискусії, було звернуто увагу на такі: стереотипне мислення; негативні установки; певні упредження в поглядах; некритичне засвоєння матеріалу.

З метою успішності дискусії доцільно звернути увагу на такі чинники:

схильність класу до полеміки, тобто наявність учнів, здатних презентувати самостійну, неординарну думку; характер питань, що обговорю-

ється, мав надавати можливість виявити різні позиції, де одна виключала б іншу, а боротьба між ними вела б до істини.

Проведення дискусії за запитаннями.

1. Чи згодні ви з твердженням: “Я вклонявся лише Україні, Шаблі гострій і Січі орлиній, Ти – вклонись к високості!” (Любов Голота).

2. Чи можна погодитися з думкою Любові Голоти, що “З одного лона – люди і трава, Високі зорі і блакитні води... Немає пасинків у Матері Природи: В усьому суша і у всім – жива”?

3. На думку Любові Баранової, краса Природи живе в серці людини. Слід формувати в людини екологічну культуру шляхом розкриття краси довкілля: “Цілющих трав малесенький пучок Зірву. Пробач, жорстокість мимоволі. Ця жертва вогняних моїх квіток Частинкою моєї стане долі”.

Любов Голота переконана в інтелектуально сформованій позиції, переконанні людини в тому, що все живе слід берегти: “То ж доки пам’ять генів ще жива, Й наймення трав ще зберігає мова, Верни, Людино, в світ свій барвінковий, Великий Рід Великого Зела!” Порівняйте позиції письменниць. Яку думку підтримуєте Ви? Чому? Доведіть її.

4. Любов Баранова переконана, що внутрішня краса людини розкриває красу довкілля: “Деревійку-деревій, У полоні твоїх вій Нескінченною здається Радість, виткана із мрій” Чи погоджуєтеся Ви з такою позицією?

5. Чи поділяєте Ви думку Любові Голоти, що “До звірів і птаства тоді я прихильна, Коли вони вільні, коли вони вільні...”?

6. Чи згодні ви з думкою Любові Голоти: “Як вимерзнуть трави на свято осіннє покров Платонівські числа відкриють чарівну тріаду...”. Доведіть свою відповідь.

7. Шлях, який бачить Любов Голота, для того щоб прийти до порозуміння та злагоди між людьми, розуміння ними відповідальності перед Природою, – це співчуття: “І котиться тирса сарматська в степах, І пір’я сріблясте полин розсипає, А я на вітрах, мов трава, вигораю, Себе не знайшовши в розверстих очах...”. А ви погоджуєтеся з таким шляхом? Чому? Доведіть свою відповідь. Визначте зображально-виражальні засоби в наведених поетичних рядках.

Поступово, наприкінці дискусії, коли вже з’ясувалися остаточні погляди учнів на основні проблеми твору, учні розв’язують головну проблему твору. Відповіді на останнє проблемне питання – це сформована в процесі уроку позиція.

Отже, дискусія поряд з іншими інтерактивними видами та формами навчальної діяльності має посісти провідне місце в сучасному процесі вивчення художньої літератури. Вона сприяє виникненню зацікавленості учнів у читанні та перечитуванні художнього твору, може бути мотивом діяльності школярів, впливає на формування поглядів і переконань особистості.

Висновок. Методична система розвитку читацької компетентності учнів основної школи має бути побудована на принципах особистісно орієнтованого навчання з діалогом як домінуючою формою спілкування на уроці; зважаючи на умови та потреби сучасної освіти, у процесі розвитку читацької діяльності учнів основної школи доцільно надати пріоритет інтерактивному навчанню, під яким розуміється комунікативно-діалогічне навчання, спрямоване на активізацію пізнавальної діяльності учнів. Інтерактивне навчання активізує розумову діяльність учнів, сприяє зацікавленню творами художньої літератури, розвиває логіку та критичність мислення, мовленнєві вміння та навички, допомагає висловити власну позицію щодо прочитаного.

Перспективи подальших досліджень. Об'єктом подальших розвідок буде розроблення рівнів сформованості комунікативної компетенції учнів основної школи у процесі вивчення художньої літератури.

Список використаної літератури

1. Айзерман Л. С. Уроки литературы как диалог / Л. С. Айзерман // Литература в школе. – 1990. – № 4. – С. 78–87.
2. Активные формы преподавания литературы. Лекции и семинары на уроках в старших классах / под ред. Р. И. Альбетковой. – М. : Просвещение, 1991. – 175 с.
3. Андрієвська В. В. Діалогічна взаємодія у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи : [книга для вчителя] / В. В. Андрієвська, Г. О. Балл, А. Г. Волинець та інші ; за ред. Г. О. Балла, О. В. Киричука, Р. М. Шамелашвілі. – К. : ІЗІН, 1997. – 136 с.
4. Андрусенко В. Диспут на уроці літератури в гуманітарній парадигмі виховання / В. Андрусенко // Дивослово. – 1999. – № 4. – С. 38–42.
5. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин ; сост. С. Г. Бочаров; прим. С. С. Аверинцева, С. Г. Бочарова. – М. : Искусство, 1979. – 424 с.
6. Беленький Г. И. Приобщение к искусству слова: Раздумья о преподавании литературы в школе / Г. И. Беленький. – М. : Просвещение, 1990. – 192 с.
7. Бугайко Т. Ф. Майстерність учителя-словесника / Т. Ф. Бугайко, Ф. Ф. Бугайко. – К. : Рад. школа, 1963. – 188 с.

8. Матюшкин А. М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении / А. М. Матюшкин. – М. : Педагогика, 1972. – 208 с.

9. Михальчук Н. О. Психологічні умови ефективності дискусії як форми навчальної роботи (на матеріалі курсу “Світова література”) : дис. ... канд. псих. наук : 19.00.07 / Н. О. Михальчук. – К., 2001. – 267 с.

10. Освітні технології : [навч.-метод. посіб.] / О. М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська та ін. ; за заг. ред. О. М. Пехоти. – К. : А.С.К., 2001. – 256 с.

11. Пасічник Є. А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах / Є. А. Пасічник. – К. : Ленвіт, 2000. – 384 с.

Рецензент – кандидат педагогічних наук Волкова Н. В.

Стаття надійшла до редакції 25.02.2013.

Паламар С. В. Создание интерактивной образовательной среды как условие формирования предметных компетентностей учеников основной школы в процессе изучения художественной литературы

В статье обосновано дидактическое условие формирования предметных компетентностей учеников основной школы в процессе изучения художественной литературы – создание интерактивной образовательной среды. Разработано дидактическое сопровождение в процессе обучения учеников основной школы художественной литературе: создание рекламных роликов, проведение школьной лекции, дискуссий учебного характера.

Ключевые слова: *интерактивная образовательная среда, предметные компетентности учеников основной школы, изучение художественной литературы, школьная лекция, дискуссия учебного характера.*

Palamar S. V. Creation of interactive learning environment as a condition for the formation of subject competences of secondary school students in the process of studying of literature

In article didactic condition of formation of subject competences of secondary school students in the process of studying of literature – creation of interactive learning environment has been substantiated. The approximate didactic support in the process of teaching secondary school students: the creation of commercial projects, holding school lectures, discussions of educating character has been developed.

Keywords: *interactive learning environment, subject competence of secondary school students, study of literature, school lecture, discussion of educating character.*